

8. Постанова Донецького апеляційного суду за справою № 30 пн-к/2014/599/2012 від 6 червня 2012 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24504378>.
9. Про господарські товариства : закон України від 3 грудня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – 49. – Ст. 682. – зі змін. та доп.
10. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин : рекомендації Вищого господарського суду України від 28 грудня 2007 р. № 04-5/14 // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 1. – С. 7–11.
11. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 жовтня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08>.
12. Спасибо-Фатеева І. В. Корпоративне управління : монографія / І. В. Спасибо-Фатеева, О. Р. Кібенко, В. І. Борисова ; за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатеевої. – Х. : Право, 2007. – 500 с.
13. Трегубов Е. Корпоративні спори: судова практика і коментарі. – К. : Фактор, 2011. – 534 с.
14. Хрипун О. А. Зарубежний опыт рассмотрения корпоративных споров / О. А. Хрипун // Економіко-правові проблеми господарської діяльності. – 2012. – № 1. – С. 127–130.
15. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради Україн. – 2003. – № 40. – Ст. 356. – зі змін. та доп.

Отримано 27.11.2014

Анотація

В статті розглянуті проблеми обжаловання учасниками господарських товариств, в тому числі вибывшими, рішень органів управління товариств і заключених на їх основі договорів зовнішнього представництва. Предложено напрямки удосконалення судової практики по вказанному вопросу і захисту законних інтересів учасників товариств.

Summary

The article is devoted to the problems of appeal participants in business companies, including as retiring, decisions of management bodies and prisoners on the basis of their contracts outside the relationship of representation and ways to improve the jurisprudence on this issue and protect the legitimate interests of member of the business association.

УДК 349.422(043.3)

В. Ф. Жаренко, канд. юрид. наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВОНАСТУПНИЦТВО У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена процесуальному правонаступництву у господарському процесі. На основі правового аналізу положень ст. 25 ГПК України, законів, постанов пленуму Вищого господарського суду України та інших джерел висвітлені питання, пов'язані зі здійсненням процесуального правонаступництва у разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, припинення суб'єкта господарювання шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення), заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір – учасників господарського процесу (сторін, третіх осіб).

Ключові слова: процесуальне правонаступництво, господарський суд, сторони, треті особи, реорганізація, заміна особи у відносинах.

Постановка проблеми. У процесі розгляду справи у господарському суді може виникнути проблема, пов'язана із вибуттям із процесу фізичної особи у зв'язку із смертю чи оголошенням її померлою, припиненням суб'єкта господарювання шляхом реорганізації (злиття, приєднання,

поділу, перетворення), заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір. В таких випадках господарський суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу. Питанню процесуального правонаступництва присвячена лише одна ст. 25 ГПК України [3], для правильного застосування

© В. Ф. Жаренко, 2014

якої судом та використання її положень учасниками процесу (сторонами, третіми особами) необхідно звернутись до інших законів, постанов пленуму Вищого господарського суду України, науково-практичних коментарів, інших джерел, здійснити їх відповідний аналіз та обґрунтувати умови і наявність правового зв'язку вибуття із господарського процесу визначених законом осіб із переходом прав та обов'язків від цих осіб до інших, як правонаступників. Виникнення процесуального правонаступництва завжди та безпосередньо пов'язане з переходом матеріальних прав між такими особами, потребує наукового аналізу як власне самого поняття “процесуальне правонаступництво”, так і правових механізмів його здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесуальне правонаступництво у господарському, як і в інших судочинствах (цивільному, адміністративному) не є проблемою, яка б глибоко досліджувалась науковцями-правниками, що пояснюється рідким застосуванням у судовій практиці положень ст. 25 ГПК України та відповідних норм ЦПК України та КАС України. Даному питанню, як правило, присвячені невеликі за обсягом науково-практичні коментарі науковців та практиків, короткі висвітлення питань щодо процесуального правонаступництва у підручниках та навчальних посібниках з господарського процесуального права чи господарського процесу.

Метою статті є правовий аналіз положень ст. 25 ГПК України, відповідних норм Цивільного та Господарського кодексів України, окремих інших законів, постанов пленуму Вищого господарського суду України, з допомогою яких можна мати більш повне та комплексне уявлення про процесуальне правонаступництво у господарському судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Порушення провадження у справі та здійснення господарського процесу не припиняє та не зупиняє, як правило, здійснення учасниками спірних відносин – юридичними особами (сторонами, третіми особами) належних їм цивільних прав та обов'язків, у тому числі проведення їх реорганізації. Певні перешкоди в цьому може викликати ухвала суду про забезпечення позову у вигляді заборони вчиняти певні дії відповідачу, а саме здійснювати реорганізацію, але, як вбачається, за умови, що обраний зазначений вид забезпечення позову співвідноситься із заявленими позивачем вимогами (ст. 67 ГПК України). Як зазначається у п. 3 постанови пленуму Вищого господарського суду

України від 26.12.2011 № 16 “Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову”, адекватність заходу до забезпечення позову, що застосовується господарським судом, визначається його відповідністю вимогам, на забезпечення яких він вживається [10]. Оцінка такої відповідності здійснюється господарським судом, зокрема, з урахуванням співвідношення права (інтересу), про захист яких просить заявник, з майновими наслідками заборони відповідачеві вчиняти певні дії.

Перш, ніж перейти до розкриття поняття, умов та змісту процесуального правонаступництва у господарському судочинстві, доцільно звернутись до наукового та нормативно-правового визначення поняття “правонаступництво”. Як зазначається у Великому енциклопедичному юридичному словнику, правонаступництво – це перехід прав і обов'язків від однієї сторони до іншої за законом або правочином. У цивільному та господарському праві правонаступництво поділяється на універсальне та сингулярне. Окремим видом правонаступництва є процесуальне правонаступництво, тобто заміна учасника цивільного або господарського процесу (адміністративного – *прим. авт.*) правонаступником у матеріальних правовідносинах (наприклад, у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір) [1 с. 695].

При цьому слід зазначити, що розподіл правонаступництва у матеріальному праві на універсальне та сингулярне пов'язаний з об'єктом прав та обов'язків, які переходять до правонаступника. Універсальне правонаступництво, тобто перехід всіх правомочностей до іншої особи, має місце у тих випадках, коли перехід прав та обов'язків однієї юридичної особи до іншої відбувається у порядку реорганізації, а між громадянами – у порядку спадкування. Сингулярне правонаступництво має місце тоді, коли сторона своє право переуступає у конкретному матеріальному правовідношенні. Порівняльний аналіз відповідних положень ЦПК України та ГПК України дає можливість стверджувати, що у процесуальних правовідносинах має місце, головним чином, сингулярне правонаступництво, оскільки передаються або права, або обов'язки (переуступка права вимоги, прийняття боргу іншої особи на себе, переведення боргу [8, с. 59].

У цивільному процесі процесуальне правонаступництво врегульоване ст. 37 ЦПК України, згідно з якою у разі смерті фізичної особи,

припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу [15]. Відповідно до ст. 55 КАС України у разі вибуття або заміни сторони чи третьої особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд допускає на будь-якій стадії адміністративного процесу заміну відповідної сторони чи третьої особи її правонаступником [7].

Певний розвиток у правовому врегулюванні відносин процесуального правонаступництва отримало господарське процесуальне законодавство. Зокрема, попередньою редакцією ст. 25 ГПК України було встановлено, що в разі вибуття однієї із сторін у спірному або встановленому рішенням господарського суду правовідношенні внаслідок реорганізації підприємства чи організації господарський суд здійснює заміну цієї сторони її правонаступником, вказуючи про це у рішенні або ухвалі. Тобто законодавець у певній мірі та у порівнянні з положеннями ст. 37 ЦПК України дещо обмежував можливості застосування процесуального правонаступництва у господарському процесі, яке могло мати місце тільки внаслідок здійсненої реорганізації підприємства чи організації. Інші варіанти правонаступництва у господарському процесі та включення в цей процес фізичних осіб з'явилися дещо пізніше та не відразу після розширення законодавцем кола осіб – учасників господарського процесу, а саме фізичних осіб у справах з корпоративних спорів.

Законом України від 12.05.2011 № 3329-УІ “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України щодо процесуального правонаступництва” [5] стаття 25 ГПК України суттєво доповнена та викладена в новій редакції, за ч. 1 якої у разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, припинення діяльності суб'єкта господарювання шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення), заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, господарський суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу. Виходячи із вищевикладеного, зазначені положення тепер передбачають як універсальне, так і сингулярне правонаступництво.

Як вже зазначалося, процесуальне правонаступництво у разі смерті або оголошення фізичної

особи померлою здійснюється на підставі правовстановлюючих документів про прийняття спадщини особою, до якої за законом перейшли у відповідному обсязі майнові права та обов'язки спадкодавця – як колишньої сторони або третьої особи у справі. На наш погляд, ст. 25 ГПК України в цій частині потребує вдосконалення, а саме більш конкретної деталізації порядку здійснення процесуального правонаступництва при настанні смерті або оголошенні померлою фізичної особи, визначення категорій справ за їх участю.

Стосовно процесуального правонаступництва у випадку припинення діяльності суб'єкта господарювання внаслідок реорганізації воно повинно здійснюватись після отримання господарським судом документальних підтверджень про фактично здійснену та належним чином юридично (документально) оформлену реорганізацію позивача, відповідача чи третьої особи по справі. Значена норма ГПК України визначає реорганізацію, яка, як відомо, може бути проведена шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення юридичних осіб – суб'єктів господарювання.

Способи та порядок припинення юридичної особи шляхом реорганізації визначені ст. 104–108 ЦК України [14], ст. 59 ГК України [2]. Зокрема, за вказаною нормою ГК України у разі злиття суб'єктів господарювання усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта господарювання, що утворений внаслідок злиття. У разі приєднання одного або кількох суб'єктів господарювання до іншого суб'єкта господарювання до цього останнього переходять усі майнові права та обов'язки приєднаних суб'єктів господарювання. У разі поділу суб'єкта господарювання усі його майнові права і обов'язки переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках до кожного з нових суб'єктів господарювання, що утворені внаслідок цього поділу. У разі перетворення суб'єкта господарювання в інший до новоутвореного суб'єкта господарювання переходять усі майнові права і обов'язки попереднього суб'єкта господарювання. Перетворення суб'єкта господарювання здійснюється внаслідок зміни його організаційно-правової форми, питання щодо якої врегульовані відповідними нормами Цивільного та Господарського кодексів України. При цьому слід взяти до уваги, що відповідно до ст. 5 Закону України “Про акціонерні товариства” зміна типу акціонерного товариства з приватного на публічне не є його реорганізацією [4].

Як зазначається у п. 1.4 постанови пленуму Вищого господарського суду від 26.12.2011

№ 18 “Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції”, сама лише зміна найменування юридичної особи не означає її реорганізації, якщо при цьому не змінюється організаційно-правова форма даної особи [11]. Водночас зміна найменування юридичної особи тягне за собою необхідність у державній реєстрації змін до установчих документів відповідно до ст. 29 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” [6]. У разі, коли така зміна сталася в процесі вирішення спору господарським судом, про неї обов’язково зазначається в описовій частині рішення (при цьому у мотивувальній частині, за необхідності, також зазначається нове найменування учасника судового процесу – наприклад, у разі задоволення позову до нього) або в ухвалі суду, якою закінчується розгляд справи.

Якщо ж, як зазначається у вищевказаній постанові пленуму Вищого господарського суду України, зміна найменування юридичної особи пов’язана зі зміною організаційно-правової форми юридичної особи (статті 104–108 Цивільного кодексу України), то йдеться про її реорганізацію, що потребує вчинення господарським судом процесуальної дії, зазначеної в частині третій статті 25 ГПК; крім того, про винесення відповідної ухвали зазначається в описовій частині рішення, прийнятого по суті справи.

Статтею 25 ГПК України, як вже зазначалося, передбачено процесуальне правонаступництво у разі заміни кредитора чи боржника в зобов’язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір. Знову ж таки, у таких випадках суд повинен отримати від сторони чи третьої особи відповідні документальні підтвердження. Заміна кредитора в зобов’язанні (позивача по справі) врегульована ст. 512–519, заміна боржника – ст. 520–523 ЦК України. Про здійснену заміну учасника судового процесу обов’язково зазначається в описовій частині рішення суду, прийнятого по суті справи, навіть якщо раніше про це вже йшлося у відповідній ухвалі.

Пунктом 6 ч. 1 ст. 80 ГПК України визначено, що при настанні смерті фізичної особи або оголошенні її померлою чи припиненні діяльності суб’єкта господарювання, які були однією із сторін у справі, і якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва, ухвалою суду провадження у справі припиняється. Норма не містить вказівки на спірні відносини, що не допускають правонаступництва. Напевне, це

смерть фізичної особи – підприємця, ліквідація юридичної особи.

Відповідно до ст. 25 ГПК України процесуальне правонаступництво допускається на будь-якій стадії судового процесу і здійснюється господарським судом без виклику сторін у справі, якщо їхня явка не зумовлена необхідністю з’ясування судом тих чи інших обставин, на що звертає увагу Вищий господарський суд у вищевказаній постанові пленуму. Як зазначається у п. 7.1 постанови пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 № 17 “Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами”, правонаступник також вправі звернутись до господарського суду із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами [12].

Виходячи із положень ч. 1 ст. 25 ГПК України та п. 2 постанови пленуму Вищого господарського суду України від 11.10.2010 № 2 “Про деякі питання практики застосування розділу XII-2 Господарського процесуального кодексу України”, процесуальне правонаступництво можливе на стадії перегляду судових рішень господарських судів Верховним Судом України. Отже, із заявою про перегляд Верховним Судом України відповідних рішень можуть звертатися й правонаступники сторін та третіх осіб у справі [9].

Вищезазначеною нормою ГПК (ч. 2) передбачено, що усі дії, вчинені у судовому процесі до вступу у справу правонаступника, обов’язкові для нього так само, як вони були обов’язкові для особи, яку правонаступник замінив.

Про заміну або відмову заміни сторони чи третьої особи її правонаступником господарський суд виносить ухвалу, яка не передбачена вичерпним переліком ухвал (ст. 106 ГПК), що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку. Вбачається, що зазначена ухвала може бути переглянута апеляційним господарським судом при розгляді апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції в цілому або в частині.

Важливим є вирішення питання стосовно судового збору при процесуальному правонаступництві. Відповідно до п. 2.12 постанови пленуму Вищого господарського суду України від 21.02.2013 № 7 “Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України” у випадках здійснення господарським судом заміни сторони чи третьої особи її правонаступником, за правилами ст. 25 ГПК судовий збір сплачується правонаступником або стягується з нього господарським судом, якщо він не був сплачений первісним учасником

судового процесу або сплачений ним не в повному обсязі. Повернення зайво сплаченої суми судового збору з державного бюджету України проводиться судом також на користь правонаступника із зазначенням про правонаступництво у відповідному судовому рішенні [13].

Правонаступництво можливе на стадії виконання судових рішень (розділ XIV ГПК України).

Правонаступництво застосовується також у справах про банкрутство, але з певними особливостями. Так, відповідно до ч. 1 ст. 20 Закону України від 22.12.2011 № 4212-VI “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” (третя редакція) у разі вбуття чи заміни кредитора у справі про банкрутство господарський суд за заявою правонаступника або іншої особи, яка бере участь у справі, здійснює заміну такої сторони на будь-якій стадії провадження у справі її правонаступником. Усі дії, вчинені у справі про банкрутство до вступу у справу правонаступника, обов’язкові для нього так само, як вони були обов’язкові для особи, яку правонаступник замінив. Виходячи із положень зазначеної норми, правонаступництво боржника у справі про банкрутство є неможливим.

Висновки. Правовий аналіз положень ст. 25 ГПК України, інших законів, постанов пленуму Вищого господарського суду України щодо процесуального правонаступництва у господарському судочинстві дозволив певною мірою системно та послідовно розкрити це питання, яке є важливим з точки зору практичного їх застосування господарськими судами та учасниками господарського процесу та буде корисним при вивченні дисципліни “Господарське процесуальне право” студентами юридичних вузів та факультетів. В той же час вбачається доцільним вдосконалити зазначену норму ГПК з метою більш конкретного врегулювання процесуального порядку здійснення правонаступництва, зокрема процесуального правонаступництва померлих чи оголошених померлими фізичних осіб, уточнити положення п. 6 ч. 1 ст. 80 ГПК України стосовно того, у яких випадках спірні правовідносини не допускають правонаступництва. Зазначене питання потребує більш глибокого науково-практичного аналізу з використанням практики застосування господарськими судами ст. 25 ГПК України.

Список літератури

1. Великий енциклопедичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2007. – 992 с.
2. Господарський кодекс України станом на 18 лютого 2013 року. – Х. : Право, 2013. – 216 с.
3. Господарський процесуальний кодекс України. – Суми : ТОВ “ВВП НОТІС”, 2014 – 80 с.
4. Про акціонерні товариства : закон України від 17.09.2008 № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514-17/page>.
5. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України щодо процесуального правонаступництва : закон України від 12.05.2011 № 3329-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3329-17>.
6. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : закон України // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – К. : Юрінком Інтер, № 9. – 2011, С. 80–167.
7. Кодекс адміністративного судочинства України. – Х. : Одісей, 2014. – 168 с.
8. Науково-практичний коментар Господарського процесуального кодексу України / за ред. О. І. Харитонові. – К. : Істина, 2007. – 272 с.
9. Про деякі питання практики застосування розділу XII-2 Господарського процесуального кодексу України : постанова пленуму Вищого господарського суду України від 11.10.2010 № 2 // Судова практика Вищого господарського суду України станом на 3 вересня 2012 р. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – С. 10–14.
10. Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову : постанова пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 № 16 // Судова практика Вищого господарського суду України станом на 3 вересня 2012 р. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – С. 68–71.
11. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постанова пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 № 18 // Судова практика Вищого господарського суду України станом на 03.09.2012. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – С. 77–110.
12. Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами : постанова пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 № 17 // Судова практика Вищого господарського суду України станом на 3 вересня 2012 р. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – С. 72–77.

13. Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України : постанова пленуму Вищого господарського суду України від 21.02.2013 № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va007600-13>.
14. Цивільний кодекс України станом на 1 січня 2013 р. – Х. : Право, 2013. – 440 с.
15. Цивільний процесуальний кодекс України. – Х. : Одісей, 2013. – 184 с.

Отримано 27.11.2014

Аннотація

Стаття посвячена процесуальному правонаступству в господарському процесі. На основі правового аналізу положень ст. 25 Господарського процесуального кодексу України, інших законів, постановлений пленуму Вищого господарського суду України і інших джерел освітлені питання, пов'язані з здійсненням процесуального правонаступства в разі смерті або оголошення фізичного лица умершим, припинення суб'єкта господарської діяльності шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, трансформації), заміни лица в відносинах, стосовно яких виник спір – учасників господарського процесу (сторони, треті особи).

Summary

The article is devoted to legal succession in an economic process. On the basis of legal analysis of positions of the article 25 of Economic Procedural Code of Ukraine, other Laws, decisions of plenum of the Higher economic court of Ukraine and other sources, the lighted up questions are related to realization of legal succession in the case of a death or announcement of physical person dying, stopping of subject of ménage by reorganization (confluence of, joining up, division, transformation), replacement, persons in relations, which dispute was in relation to, – participants of economic process (sides, third persons).